

UOT: 94

ERMƏNİSTAN-AZƏRBAYCAN MÜNAQİŞƏSİNİN QAYNAR FAZASININ (1989-94-CÜ İLLƏR) BÖYÜK BRİTANIYA MƏTBUATINDA İŞIQLANDIRILMASI

Ülviyyə HÜSEYNOVA*

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 19 may 2021; çapa qəbul edilmişdir: 9 iyul 2021; online-da çap edilmişdir: 30 sentyabr 2021.

Received: 19 th May, 2021; accepted: 9 th July, 2021; published online: 30 th September, 2021.

Açar sözlər: *münaqişə, məqalələr, təhlil, mətbuat, Qarabağ, müharibə*

Giriş

Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin Böyük Britaniya mətbuatında işıqlandırılmasının təhlili mövzunu fərqli kateqoriyalara uyğun qruplaşdırmağı və hadisələrin təqdim olunmasına retrospektiv bucaqdan yanaşmanı tələb edir. Mətbuatda işıqlandırılan mövzuları qruplaşdırmaq üçün hərbi teatrda gedən prosesləri əks etdirən hərbi əməliyyatlar, münaqişə tərəflərinin daxili və xarici siyasətində əsas faktorları özündə təcəssüm etdirən Ermənistan və Azərbaycan, münaqişə nəticələrinin Azərbaycan və erməni ictimaiyyətinə etdiyi təsiri əks etdirən müharibə nəticələri, münaqişənin ikinci dərəcəli faktorları qismində Rusiya faktoru, Türkiyə faktoru və ABŞ faktoru, həmçinin münaqişənin fərqli çalarlarını özündə əks etdirən dini faktorlar və iqtisadi faktorlar kimi kateqoriyalar ön plana çıxarılmışdır. Retrospektiv bucaqdan münaqişənin mətbuatda təhlilini həyata keçirtmək üçün dərc edilən məlumatların – müharibə dövrü və müharibədən sonrakı dövr kimi iki böyük hissəyə ayrılması məntiqli hesab edilir.

Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin Böyük Britaniyanın publisistik mətbuatında əks olunmasından söz açdıqda diqqət çəkən ilk məqam – münaqişənin heç də Britaniyanın müxtəlif sferalara aid mətbuatında işıqlandırılmamasıdır. Münaqişə 1988-ci ildən başlasa da Böyük Britaniya mətbuatı Dağlıq Qarabağ münaqişəsi haqqında ilk məlumatları 1989-cu ilin əvvəllərindən verməyə başlayır. Britaniya mətbuatı içərisində Qarabağ haqqında məlumatları paylaşmaqda birincilik – 1989-cu ilin 16 yanvar tarixində Ermənistan-Azərbaycan hədəsi başlıqlı məqaləsi ilə Herald Skotland qəzetinə məxsusdur. Məhz bu qəzet 1991-ci ilə qədər Cənubi Qafqazda baş verən proseslər haqqında məlumat verən və təhlillər aparan yeganə qəzətdir.

1. Ermənistanın mövqeyinin işıqlandırılması

Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsində Ermənistanın təcavüzkar tərəf olduğunu Britaniya mətbuatında hadisələrin xronologiyası ilə bağlı verilən məlumatlara uyğun müəyyənləşdirmək mümkündür. Əgər Britaniya mətbuatı Azərbaycanın gərginliyin artırılması istiqamətində atdığı addımların 1991-ci ildən başladığını bildirirsə, Ermənistanın vəziyyəti kəskinləşdirəcək addımları hələ 1989-cu ildən Britaniya mətbuatının səhifələrində əks olunurdu. Təsəffüf deyə ki, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi haqqında Britaniya mətbuatında 16 yanvarda işıq üzü görünən ilk məqalə Ermənistan-Azərbaycan hədəsi başlığını almışdır. Bildiyimiz kimi beynəlxalq münaqişələrin adlarında birinci həmişə təcavüzkar,

* *dissertant, AMEA A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu*
e-mail: u.huseynova@adu.edu.az

ikinci isə qurban dövlətin adı çəkilir.

Herald Skotland qəzetinin 29 noyabr tarixli nəşrinə əsasən, hadisələrin nəzarətdən çıxması Sovet İttifaqını birbaşa idarəetməni ləğv etməyə məcbur etdi və Qarabağ üzərində səlahiyyətlərin Azərbaycana ötürülməsini şərtləndirdi. Məqalədə Sovet parlamentinin bu qərarı qəbul etdiyi vaxtda erməni deputatlarının qəzəblənərək, iclas otağını tərk etməsi qeyd edilir. Məqalədə regionun Azərbaycanın nəzarəti altında qalmasını tələb edən kütləvi çıxışa istinad edərək, erməni elitasının üzvlərinin fikirləri qeyd edilir. Adı çəkilməyən erməni jurnalistinin sözlərinə əsasən bu Azərbaycanın Xalq Cəbhəsi qarşısında tam kapitulyasiyadır. Bu Qarabağı tam olaraq iki il bundan qabaq olduğu yerdə saxlayır. Vilayətdən deputat olan Yuriy Balayan isə öz növbəsində şikayət edir ki, bu Ali Sovetin Qarabağda baş verənləri anlamadığını göstərir.

Bununla belə, məqaləyə əsasən, yanvar ayından fəaliyyətsiz olan Qarabağın sabiq hökuməti və kommunist partiyası da yenidən bərpa olunacaqdır [16]. Məqalədən üç gün sonra qəzet, Ermənistan birləşmə naminə səsvermədə Moskvaya çağırış edir başlıqlı məqalə dərc edir. Məqaləyə əsasən, Ermənistan parlamenti Moskvanın Qarabağı qonşu Azərbaycanın nəzarəti altına qaytarmaq qərarını qeyri-konstitusion olaraq tənqid edərək, ona məhəl qoymayıb, respublikanın mübahisə olunan Qarabağ ərazisi ilə birləşməsinə səs verdi. Ermənistan parlamentinin atdığı addımın əsaslandırılması məqsədilə Armenpress mətbuat agentliyinin erməni jurnalistinin sözlərinə istinad edilir: Qarabağın yerli hökuməti Ermənistana birləşmək haqqında arzusunu irəli sürdüyündən bəri demək olar ki, iki il keçdi və Kreml heç nə etmədikdən sonra bizim deputatlar hərəkətə keçməyi qərarlaşdırdılar [4]. Müşahidə etdiyimiz kimi, Britaniya mətbuatı ermənilərin İttifaq daxili ərazi məsələlərini dövlətin hüquqi prosedurları çərçivəsində deyil, ona əks olaraq, rəsmi Moskvaya çağırış edərək həll etməsini birbaşa olaraq bildirir.

Sovet İttifaqı dağılandıqdan sonra Ermənistan Azərbaycana qarşı təcavüzkar niyyətlərini açıq həyata keçirtməyə imkan qazandı. Nəzərə çatdıraq ki, 1992-ci ilə qədər Ermənistanın döyüş meydanında Azərbaycan üzərində üstünlüyü Britaniya mətbuatında geniş şərh edilirdi. Buna baxmayaraq, 1992-ci ildə Azərbaycanın həyata keçirdiyi ardıcıl hərbi uğurlar, Azərbaycan və Türkiyənin Ermənistanı siyasi-iqtisadi təcridə məruz qoyması, habelə Ermənistanda iqtisadi-sosial böhran axırını güzəştə getməyə məcbur etdi. Bu proseslər jurnalist Robert Fiskin, 10 iyul tarixində Ermənistan anklav müharibəsindən geri çəkilir: Qarabağ uğrunda döyüş həddindən artıq baha başa gəlir başlıqlı məqaləsində öz əksini tapır. Məqalənin baş tezisində əsasən, Ermənistan hökuməti sakitcə Azərbaycana qarşı elan edilməmiş müharibəsini bitirir, kiçik və mühasirədə olan Ermənistan daha münaqişənin nəticələrini daşıya bilməyəcəyini qəbul edir və erməni Qarabağ anklavının gələcəyinin danışıqlar yolu ilə həll edilməsini arzulayır.

Bu tezis əsaslandırılması üçün müəllif bir neçə vacib arqumentə müraciət edir. Birinci arqumentə əsasən prezident Levon Ter-Petrosyan Qarabağ anklavı üzərində siyasi nəzarəti həyata keçirən sol-mərkəzçi Daşnak partiyasının ən görkəmli xarici nümayəndələrindən olan Qrair Marukyanı Yunanıstana deportasiya etmək haqqında qərar qəbul etmişdir. R.Fisk bu qərarı hakimiyyətin münaqişəyə nə dərəcədə ciddi son qoymaq niyyətində olduğu qismində qiymətləndirir. Məqaləyə əsasən, Qrair Marukyanın Yunanıstana qovulması Daşnak Erməni İnqilabi Cəbhəsinin digər 60 nüfuzlu liderlərini planlaşdırılan konfransı ləğv etməyə, Amerika, Avropa və Livandakı evlərinə qayıtmağa məcbur etdi. Cənab Fiskə görə, Qarabağın müstəqilliyini elan edən Qarabağ şurasının əksəriyyəti Daşnak üzvləri və ya onların müttəfiqlərindən olduqları zaman, Ermənistan parlamentinin 250 deputatından cəmi 10 üzvü daşnakdır.

Robert Fiskin baş tezisi əsaslandırılması üçün istifadə etdiyi ikinci arqument, L.Ter-Petrosyanın birbaşa efirdə qida, yanacaq, elektrik enerjisi və Ermənistanda işsizliyin əsaslı dərəcədə Qarabağ anklavında münaqişə ilə bağlı olması haqqında etirafından ibarətdir.

Müəllifə əsasən Ermənistan Respublikasında neft yoxdur, məhsulun ixracı yoxdur, ildə ton yarım qızıl istehsal edən şaxta və xaricdən azsaylı pul köçürmələrini çıxmaq şərti ilə demək olar ki, qızıl da yoxdur. Müəllif öz yazısında Ter-Petrosyanın bu addımının yerli rəqiblər tərəfindən tənqid olunduğunu nəzərə çatdırır. Təzisin həqiqiliyinə dəlalət edən faktorlar qismində müəllif, Astaq partiyasının Beyrut qəzetinin redaktoru Sarkis Maxse-recyanın sözlərini sitat kimi gətirir: Ermənistan hökuməti Daşnak və Qarabağı təcrid etmək istəyir. Ter-Petrosyan Qarabağı Ermənistanın bütün problemlərinin səbəbi kimi təqdim etmək istəyir, halbuki ilkin olaraq o anklav üçün muxtariyyət tələb edən Qarabağ üzrə komitənin lideri idi.

Qeyd edilmiş arqumentlərə söykənən təhlilin məntiqi nəticəsi Ermənistan kabinetinin münaqişənin dayandırılma şərtlərini azərbaycanlıların Qarabağın mədəni muxtariyyətinə hörmət tələbinə qədər azaltdığından ibarətdir. Məqaləyə əsasən, Ermənistan nazirləri Azərbaycan ilə müharibənin dinc və razılaşıdırılmış tənzimlənməsini tapmaqda israr edirlər. Ermənistan baş nazirinin müavini Qand Baqratyan bildirdi ki, ermənilərin ərazi uğurları müvəqqəti xarakter daşıyır – qoy Birləşmiş Millətlər Təşkilatı bu dəhlizi ələ keçirsin. Bəlkə bu gün belə qərar haqqında danışmaq çətindir, amma bu irəliyə yoldur. Qarabağ və Azərbaycan arasında danışıqlar ciddi başlamalıdır. Burada müəllif, cənab Baqratyanın istifadə etdiyi Qarabağ sözünə xüsusi diqqət çəkir. Cənab Baqratyan əsasən, Azərbaycan indiyə qədər Qarabağı dəstəkləyən, onu qidalandıran, silahlandıran və bu yaxınlara qədər onun dövlətçilik tələbatını dəstəkləyən Ermənistan ilə deyil, Azərbaycanın daxilində yerləşən Qarabağın erməni anklavı ilə danışmalıdır [8].

Ermənistanın Azərbaycana qarşı müharibə ssenariləri, həmçinin münaqişənin mümkün tənzimlənmə yolları Annik Savillin 1994-cü ilin 11 fevral tarixində Ermənilər sülhə az ümid görürlər: Levon Ter-Petrosyan Annik Savillə deyir ki, Qarabağda qanlı müharibədə tərəflərdən heç biri kompromisə getməyə hazır deyil başlıqlı məqaləsində təhlil olunur. Ermənistan prezidenti L.Ter-Petrosyanın Londona səfər etməsindən bəhs olunan məqalədə bildirilir ki, prezidentə görə Ermənistan və Azərbaycan arasında genişmiqyaslı müharibəyə gətirə biləcək yeganə ssenari – anklav əhalisinin soyqırım təhlükəsi qarşısında qalma variantıdır. Ter-Petrosyan əsasən: İdeal (*həll*) – Qarabağ əhalisinin razı salan (*qəbul edilən*) qərar olardı. Bu ideal altında öz müqəddəratını təyinetmə prinsipi dayanır. Reallıq nöqtəyi-nəzərindən yeganə real həll – kompromisə əsaslanan həll ola bilər. Əgər biz müasir psixologiyaya söykəniriksə, nə ermənilər, nə də ki, azərbaycanlılar nə isə verməyə hazır deyillər. Bu müasir psixologiyadır və iki tərəf hazır deyil. Qarabağın statusu haqqında istənilən danışıqlar vəziyyəti daha da qəlizləşdirir. Qeyd edək ki, L.Ter-Petrosyanın Londona səfərinin başqa bir məqsədi Şimali Kipr vasitəsilə Azərbaycana döyüşməyə keçən britaniyalı muzdlular haqqında yayılmış məlumat idi. Məqaləyə əsasən cənab Ter-Petrosyan xarici işlər nazirinin britaniyalı biznesmenlərin şimali Kipr vasitəsilə Azərbaycana muzdluların göndərilməsindən xəbərdar olmaması barəsində təminatlarından razı qaldı [1].

2. Azərbaycanın mövqeyinin işıqlandırılması

Dağlıq Qarabağ münaqişəsi zamanı Azərbaycanda baş verən daxili və xarici faktorların təhlili ilk dəfə olaraq Azərbaycan parlamentinin Qarabağın hüquqi statusunun ləğv etməsi haqqında olan məlumatda aparılır. Məlumatda Ermənistan parlamentinin Qarabağla birləşmək haqqında verdiyi qərara cavab olaraq Azərbaycan parlamentinin Qarabağın muxtar statusunun ləğv etməsi və beləliklə ərazi üzərində faktiki nəzarəti əlinə götürməsindən bəhs edilir. Həmçinin bununla Cənubi Qafqaz respublikaları arasında böhranın daha da dərinləşəcəyi proqnozlaşdırılır [3].

Azərbaycan qoşunlarının məğlubiyyətlərinin ölkədaxili faktorlarının təhlilində Britaniya mətbuatının diqqət yetirdiyi məqamlar içərisində siyasi qeyri-stabillik və elitanın

qeyri-peşəkarlığı xüsusi yer tutur. Özünün 1993-cü ilin 9 aprel tarixində Azərbaycanlılar atəşkəsdə fasiləyə ümid edirlər: ermənilərdən məğlubiyyət mənəvi cəhətdən sarsılmış xalqı parçaladı adlı məqaləsində Yuq Pop, prezident Əbülfəz Elçibəyi qısamüddətli perspektivdə layiqli, idealistik, amma qeyri-effektiv lider kimi xarakterizə edir. Cənab Popa görə, zəiflik, təşkilatsızlıq və məğlubiyyət bir-birinə güc verdiyi halda Azərbaycanın necə tez dönüş edə bilməsini anlamaq çətinidir. Dövlət televiziyasında müharibənin geniş səfərbərlik təbliğinə başlanması və Azərbaycanın Qarabağı Ermənistanla birləşdirən 60 mil enliyə malik sahəni geri almaq üçün əks-hücuma keçməsinə hazırlaşmasına baxmayaraq, məqaləyə əsasən ordunun pis hazırlığı, pis koordinasiya olunması və döyüş ruhunun aşağı olması Xalq Cəbhəsinin qarşısına qoyduğu hədəflərə çata bilməsində şübhələr vardır. Məqalədə yer almış bir qərb diplomatının sözlərinə əsasən: Məsələ daha dəqiq azərbaycanlıların nə edə biləcəklərində yox, ermənilərin harada dayanacaqlarıdır.

3. Hərbi əməliyyatlar Böyük Britaniya mətbuatında

Əməliyyatlar kateqoriyasına aid ilk məlumatlar 9 sentyabr tarixində Sovet general-ları girov götürülüb başlıqlı məqaləsində verilmişdir. Məqaləyə əsasən azərbaycanlılarla məskunlaşmış Şuşa şəhərində SSRİ-MDB qoşunları komandanı general-polkovnik Yuriy Şatalin və digər iki general qısa müddətə girov götürülmüşdür. Məlumatda hadisənin baş vermə incəlikləri Stepanakert sakininin sözlərinə əsasən verilir. Xəbərə əsasən generallar Şuşanın mədəniyyət mərkəzinə yerli əhali ilə danışıqlara dəvət olunduqdan sonra mühasirəyə alınaraq, girov götürülmüşdülər. Yüksək rütbəli zabitlər yalnız rəsmilərin Azərbaycan həbsxanasındakı atəş ilə bağlı insidentdə günahlandırılan iki azərbaycanlıyı verməyə vəd etdikdən sonra buraxıldılar. Generalların başçılığı altında 4000-dən artıq əsgərin regiona gəlməsi səbəbləri qismində yayda Daxili İşlər Nazirliyi qoşunlarına hücumlar və vaxtaşırı ictimai nəqliyyat və snayper atəşləri kimi zorakılıq hallarının baş verməsi göstərilir.

Hadisədən bir ay vaxt ötdükdən sonra qəzətdə Qarabağda sovet qoşunlarının atəşi nəticəsində bir insanın ölməsi, 6 nəfərin isə yaralanması xəbəri yayıldı. Məlumat əsasən insanlar əsgərləri daş və ov tüfəngləri ilə atəşə tutduqdan sonra, əsgərlər atəşə atəş ilə cavab vermə göstərişinə uyğun olaraq silahdan istifadə etdilər. Məqalədə həmçinin Qarabağı idarə edən Xüsusi Moskva Komissiyasının əməkdaşının verdiyi məlumatı istinad edilərək, 5 əsgər və bir zabitin də xəsarət alması qeyd edilir. Qəzətdə Qarabağdakı siyasi vəziyyət təhlil olunaraq, onun ikinci Livana çevrilmə təhlükəsi bildirilir və bu təhlükənin dəmiryolunun blokadası və qanunsuz silah daşınmalarının aşkar olunması ilə daha da artdığı qeyd edilir [10].

Aktiv hücum əməliyyatları və tərəflər arasında müharibə başladıqdan sonra Britaniya mətbuatında Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı verilən məlumatlar əsasən tərəflərin həyata keçirdiyi taktiki gedişlər, qazanc və itkilərin hesablanması formasında özünü büruzə verir. Bu dövrü səciyyələndirən daha bir vacib məqam Qarabağ münaqişəsinin işıqlandırılmasına Herald Skotland qəzeti ilə yanaşı Böyük Britaniyanın məşhur Independent qəzetinin də qoşulmasıdır.

Nəzərə çatdıraq ki, bu dövr ərzində mətbuatın münaqişə haqqında paylaştığı rəqəmlər obyektivlik və dəqiqlik nöqtəyi-nəzərdən lazımı səviyyədə qənaətbəxş hesab olunmur. Məsələn, 1992-ci ilin 7 avqustunda Herald Skotland qəzetində ermənilərin Azərbaycanı, gecə vaxtı Su-25 qırıcı-bombardımançı təyyarəsi ilə Xankəndini bombalaması və beləliklə 20 nəfəri öldürməkdə, 50 nəfərin yaralamaqda və onlarla evin dağıtılma- da ittiham etməsi qeyd edilmişdir. Bu göstəricilərin ardınca qəzet, eyni məqalə tərkibində erməni informasiya agentliyinə istinad edən Moskva radiosunda qeyd edilən fərqli – 22 insanın öldüyü və 64 nəfərin yaralanması haqqında rəqəmləri dərc edir [2]. Müşahidə

etdiyimiz kimi, qəzet məqaləsində nəinki eyni hadisə haqqında iki fərqli göstəricilərə malik məlumat yer alır, həmçinin rəqəmlərdən birinin informasiya mənbəyi özlüyündə digər mənbəyə istinad edərək üçüncü mənbədən gəlidiyi informasiyasına söykənərək, beləliklə özü ilə uzun bir istinad zəncirini formalaşdırır. Bütün bunlara əlavə olaraq, qəzet, hesabatın müstəqil təsdiqinin olmamasını etiraf edir.

Rəsmi təsdiqini tapmamış məlumatlara başqa bir nümunə – 1993-cü ilin 5 aprel tarixində Kəlbəcərə hücum nəticəsində minlərlə azərbaycanlının tələyə düşməsindən bəhs edilən məqalədir. Məqalədə müəllif, Türkiyənin Milliyyət qəzetində Cənubi Qafqazda gərginliyin artması ilə Türkiyənin hərbi hava qüvvələri təyyarələrinin Ermənistan ilə sərhəd boyunca hərbi uçuşlar etdiyinin yazıldığını qeyd edir. Bununla belə məlumatın Türkiyə silahlı qüvvələri tərəfindən təsdiqlənmədiyi də xüsusilə vurğulanır [11]. Nəzərə çatdıraq ki, eyni xəbər Böyük Britaniyanın digər nüfuzlu mətbuat orqanı olan *Independent* qəzetinin eyni gündə çıxmış nəşrində yer alır. Devid Lyunqrenin qələmindən çıxmış məqaləyə əsasən, Türkiyənin Milliyyət qəzeti bildirir ki, Türkiyə təyyarələri Ermənistan ilə sərhəd boyunca kəşfiyyət məqsədli uçuşlar həyata keçirmişlər. Bununla belə bu nəşr də *Herald Skotland* kimi məlumatın silahlı qüvvələr tərəfindən təsdiqlənmədiyini nəzərə çatdırır.

Füzuli ətrafında gedən döyüşlər Oleq Şedrovun 6 aprel tarixində yazıya aldığı Azərbaycanlılar ermənilərin hücumunu əks etdirirlər: Azərbaycanın taleyi strateji şəhər Füzuli uğrunda mübarizə müddətində ip ucundan sallanıb başlıqlı məqaləsində əks olunur. Şəhərin müharibənin gedişində oynadığı vacib rol, məqalədə Azərbaycanın parlament sədrinin sözləri ilə ifadə olunur: Azərbaycanın taleyi Füzulidə həll olundu. Əgər biz şəhəri itirsəydik, bu böyük itki olardı. Bununla belə, müəllif yerli məmurlara istinad edərək erməni qüvvələrinin Füzulinin 5 km-lik məsafəsində də olmasını diqqətə çatdırır. Məqalədə həmçinin ermənilərin 27 mart hücumunda Qarabağ anklavı yaxınlığında təxminən 4000 kvadrat kilometr ərazi işğal etməsi qeyd edilir [13].

Qarabağı Ermənistan ilə birləşdirən Laçın dəhlizinin işğalından sonra Ermənistanın Kəlbəcərə qarşı həyata keçirdiyi hücum əməliyyatı jurnalist Yuq Popun 40,000 (*insan*) Ermənistanın tank hücumundan qaçır: Yerevanın hərbi strategiyası qonşu Azərbaycan ərazisinin anneksiyasına gətirir başlıqlı məqaləsində təhlil olunur. Məqalədə müəllif tərəfindən ermənilərin Kəlbəcərin işğalını Azərbaycanın bazasını dağıtmaq məqsədilə birləşmə cavab aksiyası kimi təqdim etmə cəhdi təkzib olunur. Cənab Popa görə, hərbi nöqteyi-nəzərdən Kəlbəcərin Ermənistan tərəfindən işğalı, Ermənistan və Qarabağ arasında ikinci dəhlizin yaradılması zərurəti ilə deyil, faktiki olaraq Azərbaycanın 60 mil enliyə malik dağ silsiləsinin Ermənistana anneksiyası etməsi ilə izah etmək lazımdır [5].

Azərbaycanın döyüş meydanında davamlı olaraq məğlubiyyətlə qarşılaşmasını Y.Pop rəhbərlikdə mübahisələr, Rusiyanın düşmənçiliyi və ordunun hərbi təşkilatlanmasının zəif olması səbəbləri ilə əlaqələndirir. Məqaləyə görə ermənilər hücumu başlayandan yalnız on gün sonra Azərbaycanın tank hissələri ermənilərin sərhədi keçmək cəhdlərinin qarşısını almaq üçün əsas keçidə çatdılar. Bununla belə gənc möhkəmləndirmənin cəmi 2 ay hazırlıq keçməsi və bir qisminin o qədər də yaxşı vəziyyətdə olmayan sovet ləvazimatına malik olması da diqqətə çatdırılırdı. Müəllif həmçinin Füzulinin mümkün işğalının geosiyasi aspektləri haqqında mülahizələr irəli sürərək, bunun cənubi Qarabağı İrana birləşdirəcək və Azərbaycanın digər ərazilərinin işğalının başlanğıcı ola bilməsini qeyd edir [5].

Nəticə

Ermənistan Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi nəticəsində hər iki tərəf maddi və mənəvi itkilərlə qarşılaşmışdır. Münaqişə tərəflərinin müharibə müddətində qarşılaşdığı əzablar Britaniya mətbuatının diqqət mərkəzindən qaçmamışdır. Apardığımız

müşahidələr bizə müharibə müddətində mətbuatın əsas diqqət mərkəzində Azərbaycan xalqının əzab-əziyyətlərə dayandığını bildirməyə əsas verir. 1993-cü il 5 aprel tarixində Independent qəzeti, Ermənistanın Kəlbəcər və Qarabağa yapışan geniş ərazi xəttini tutandan sonra 15.000 dinc sakinin ələ keçirildiyini bildirirdisə [6], növbəti gün Rusiyanın İzvestiya qəzetinə istinad edilərək içərilərində uşaqlar da olmaqla təxminən 200 qaçqının qarla örtülmüş dağ keçidlərindən şimala keçərək 80 kilometrlik təhlükəli yolda dünyasını dəyişdiyi qeyd etmişdir. Qeyd edilən məqalədə təhlükəli marşda sağ qalmış insanlardan biri olan 66 yaşlı M.Qasımın dili ilə Azərbaycan xalqının qarşılaşdığı iztirablar əks olunmuşdur: Dünən gözlərim qarşısında (*dağ*) keçidində 60 insan öldü [13]. Devid Lyunqqren və Oleq Şedrovun qələmindən çıxan bu iki məqalənin ardınca növbəti gün Yuq Pop, Ermənistanın tank hücumundan canını qurtaran 40.000 taqətdən düşmüş azərbaycanlı qaçqının Morvan dağının ətəkləri boyunca hərəkət etməsindən öz məqaləsində bəhs edir. Azərbaycan məcburi köçkünlərinin fiziki xəsarətlə yanaşı nə dərəcədə ağır psixoloji gərginlik altında olduğunu nümayiş etdirmək üçün məqalədə bir neçə gün yolda keçirən qaçqınların onlar ilə birlikdə qaçmış keçmiş müdafiəçilərinin tükənmiş dəstələrinin yanında yeriyərək o vaxt ki, Azərbaycan hökumətini onları satdıqlarına görə ermənilər qədər lənətlədiyi qeyd edilir [7].

1994-cü ilin 29 iyul tarixində çap edilmiş məqalədə isə diplomatların əksəriyyətinin ortaq mövqeyini ümumiləşdirərək, atəşkəsin imzalanması ilə Azərbaycan və Ermənistan arasında parçalanmış Kiprdə olduğu kimi, nə müharibə, nə sülh vəziyyətinin bərqərar olunacağı qeyd edilir. Müəllifə görə həqiqət bundan ibarətdir ki, hətta azərbaycanlılar – Qarabağda köhnə kəndləri nəzərə almasaq – Ağdam, Kəlbəcər və Füzulidə öz evlərinə qaşıda bilsələr belə, heç nə artıq əvvəlki kimi ola bilməz. İnformasiya mənbələri bildirir ki, ermənilər sistemətik olaraq bütün Azərbaycan yaşayış məskənlərini qarət edib, partladıb və yerlə-yeksan ediblər [9]. Britaniya mətbuatında münaqişənin qaynar dövründən bəhs edilən məqalələrin təhlili göstərir ki, onlar təkəcə həqiqəti əks etdirmir, eyni zamanda yanlış informasiyaları da dünyaya çatdırır.

ƏDƏBİYYAT

1. Savill Annika, Armenians see little hope of peace: President Levon Ter-Petrosian tells Annika Savill that neither side in the bloody war in Nagorny Karabakh is ready to compromise (<https://www.independent.co.uk/news/world/armenians-see-little-hope-of-peace-president-levon-ter-petrosian-tells-annika-savill-that-neither-1393292.html>)
2. Armenians claim 20 killed in Azeri raid
3. (<https://www.heraldscotland.com/news/12642505.armenians-claim-20-killed-in-azeri-raid/>)
4. Azeri Parliament Takes Control of Disputed Enclave. Azeris take control of disputed enclave (<https://www.heraldscotland.com/news/12655071.azeri-parliament-takes-control-of-disputed-enclave-azeris-take-control-of-disputed-enclave/>)
5. Armenia defies Moscow on unity vote (<https://www.heraldscotland.com/news/11969628.armenia-defies-moscow-on-unity-vote/>)
6. Pope Hugh, 40,000 flee Armenian tank offensive: Yerevan's military strategy leads to an 'annexation' of neighbouring Azeri territory (<https://www.independent.co.uk/news/world/40000-flee-armenian-tank-offensive-yerevans-military-strategy-leads-to-an-annexation-of-neighbouring-1453844.html>)
7. Ljunggren David, Azeris say Armenia is stepping up attack (<https://www.independent.co.uk/news/world/azeris-say-armenia-is-stepping-up-attack-1453411.html?amp>)
8. Pope Hugh, Azerbaijan may be split in two: Armenians in Nagorny Karabakh prepare for decisive assault - Abkhazians step back from the front line in Georgia (<https://www.independent.co.uk/news/world/azerbaijan-may-be-split-in-two-armenians->

- in-nagorny-karabakh-prepare-for-decisive-assault-abkhazians-1461796.html)
9. Pope Hugh, Azeris seek halt to onslaught by Armenians // (<https://www.independent.co.uk/news/world/azeris-seek-halt-to-onslaught-by-armenians-1487581.html>)
  10. Pope Hugh, Azeris square up to a loser's peace: The extension to the ceasefire with the Armenians in Nagorny Karabakh undermines Azerbaijan's chances of recovering control over the region, writes Hugh Pope in Baku (<https://www.independent.co.uk/news/world/azeris-square-up-to-a-losers-peace-the-extension-to-the-ceasefire-with-the-armenians-in-nagorny-1416891.html>)
  11. Pope Hugh, Fighting upsets secret Karabakh talks (<https://www.independent.co.uk/news/world/fighting-upsets-secret-karabakh-talks-1564403.html>)
  12. Pope Hugh, Ozal brings moral support but little material help for Azeris (<https://www.independent.co.uk/news/world/europe/ozal-brings-moral-support-but-little-material-help-for-azeris-1455118.html>)

Резюме

Ульвия Гусейнова

Освещение горячей фазы армяно-азербайджанского конфликта вокруг Нагорно-Карабаха (1989-94) в британской прессе

Данная статья посвящена Армяно-Азербайджанскому Нагорно-Карабахскому конфликту. Период горячей фазы 1989–1994 годов в статье анализировались на основе статей опубликованных в британской публицистической прессе. События военных действий в Британской прессе описываются не только с позиции войны, но также с позиции внутренней и внешней политики стран участников конфликта. В данной статье был проведен всесторонний анализ большинства британских печатных статей касающихся влияния конфликта на Азербайджан и Армению.

Одна из главных проблем связанная с освещением Нагорно-Карабахского конфликта в Британской прессе является невозможность проследить цепочку событий до 1988-го года. Несмотря на то, что конфликт начался в 1988 году, первая статья упоминавшая Нагорно-Карабахский конфликт датируется 1989 годом. Статья под заголовком Армяно-Азербайджанская угроза вышла в свет 16 января 1989-го года в шотландской газете Вестник Шотландии. Это единственная газета, которая предоставляет информацию и анализирует процессы, имевшие место до 1991 года. Согласно статье, опубликованной в газете «Геральд Скотт» от 29 ноября, инциденты вынудили Советский Союз отменить прямое правление и форсировать передачу власти над Нагорным Карабахом Азербайджану. В статье описывается бурная эмоциональная реакция армянских парламентариев на решение советских властей. Данная статья также консолидирует мнения и позиции армянской элиты. Если обобщить позицию армянской элиты то она сходится в той точке что решение Советских властей является полной капитуляцией перед Народным фронтом Азербайджана, а также возвращает Нагорный Карабах именно туда, где он был два года назад. Статья помимо позиций и мнений враждующих элит, также исследует внутривнутриполитические установки и механизмы управления Нагорным Карабахом.

В целом статья базируется на хорошую фактологическую базу и исторические материалы, имеет твердую методологическую и теоретическую основу, а также позволяет сделать общее представление о том как Британское общество воспринимала начало Нагорно-Карабахского конфликта.

Ключевые слова: *конфликт, статьи, анализ, текст, Карабах, война*

Summary

Ulviyya Huseynova

Coverage of the Hot Phase of the Armenian-Azerbaijani Conflict over Nagorno-Karabakh (1989-94) in the British Press

This article is devoted to the Armenian-Azerbaijani Nagorno-Karabakh conflict. The period of the hot phase of 1989-1994 was analyzed in the article based on articles published in the British journalistic

press. The events of military operations in the British press are described not only from the position of the war, but also from the position of domestic and foreign policy of the countries involved in the conflict. This article provides a comprehensive analysis of the majority of British printed articles concerning the impact of the conflict on Azerbaijan and Armenia.

One of the main problems associated with the coverage of the Nagorno-Karabakh conflict in the British press is the inability to trace the chain of events to 1988. Despite the fact that the conflict began in 1988, the first article mentioning the Nagorno-Karabakh conflict dates back to 1989. The article titled Armenian-Azerbaijani threat was published on January 16, 1989 in the Scottish newspaper Bulletin of Scotland. This is the only newspaper that provides information and analyzes the processes that took place before 1991. According to an article published in the Herald Scott newspaper on November 29, the incidents forced the Soviet Union to abolish direct rule and force the transfer of power over Nagorno-Karabakh to Azerbaijan. The article describes the violent emotional reaction of Armenian parliamentarians to the decision of the Soviet authorities. This article also consolidates the opinions and positions of the Armenian elite. In General, the article is based on a good factual base and historical materials, has a solid methodological and theoretical basis, and also allows you to make a General idea of how the British society perceived the beginning of the Nagorno-Karabakh conflict.

Keywords: *conflict, articles, analysis, text, Karabakh, war*

Redaksiya heyətinin üzvü s.e.ü.f.d.Qasımov Səyavuş Kamran oğlunun rəyi əsasında çapa məsləhət görülmüşdür.